

Virtuózok? Rabok? Szerzetesek?

Régóta foglalkoztat a szerzetesség. Egy ideje módszeresen kutatom a magyarországi szerzetesrendeket, s próbálom szociológusként is értelmezni, megragadni a szerzetesség lényegét. Mindhiába. Minél mélyebbre próbálok ásni, annál többször ütközöm olyan pontokba, melyek előtt meghajolok, hiszen érzem, nekem is szól a csipkebokorból „Vedd le sarudat a lábadról, mert a hely, hol állasz, szent föld” (Kiv. 3, 5). Vannak olyan vélemények, melyek a szerzetességet ilyen megközelíthetetlen misztériumnak tekintik, s nem hisznek megismerhetőségében. Ugyanakkor a szociológus nem lenne szociológus, ha nem akarná a misztériumból is megragadni és értelmezni mindazt, ami a társadalomtudomány számára lefordítható. Kétségtelen, hogy mind a papi, mind a szerzetesi hivatásban óriási szerepe van az isteni hívásnak. Az első lépés, a meghívás Istené. Isten lépéseit csak ritkán kísérik rendkívüli jelek, inkább a hétköznapi dolgokban kell azokat felfedezni. Mózes számára is egyértelmű volt, hogy egy misztérium-esemény tanúja, de tapasztalta, hogy Isten önmaga kinyilatkoztatásához olyan hétköznapi eszközöket és történéseket választ, melyek a megszólított számára külön-külön érthetőek – rekkenő hőségben lángra kap egy bokor -, de együttes megjelenésük szokatlan, és adott időbeli tudása alapján nem magyarázható – lángol, de el nem ég. Mit tesz Mózes? Kérdez. A Misztériummal szembesülve nem törekszik olyasmik megértésére, melyekre igazán kérdései sincsenek, hanem olyan dolgokra kérdez rá, melyek számára és kortársai számára is érthetőek és lényegesek. Arra, amire nincs igazi kérdésünk, mert felfoghatalan számunkra, olyan választ kap Mózes, amely ugyan kifejezi a lényegét – „Így beszélj Izrael fiaihoz: Aki van, az küldött engem hozzátok”-, de csak sejtjük e válasz valódi értelmét. Mit tesz a szociológus? Kérdez, mert azt vallja, hogy a legnagyobb misztériumnak is van olyan dimenziója, amelyről lehet beszélni, mert emberi fogalmainkkal is körülírható, s mert olyan jegyeket is hordoz, melyek az ember mindennapjainak szerves részei. A szerzetesség is egy olyan jelenség, amely kölcsönösséget feltételező valódi kommunikáción alapul, melynek két szereplője van, az egyik a Transzcendens, a másik az ember. Ennek a kapcsolatnak van misztérium dimenziója is, és mivel a szerzetesek emberek, s egyben a társadalom tagjai, akik cselekvések sorozatában érintkeznek a Transzcendenssel és embertársaikkal is, ezért bizonyosan vannak társadalmi dimenziói is. A társadalmi dimenziók mentén vizsgálódást azonban erősen meghatározza az az alapszabály, hogy a szociológusnak értékmentességre és szakszerűségekre kell törekednie. Erre törekedett Max Weber és mindazok a szociológusok, akik tudományuk fogalomtárát bevetve próbálták értelmezni e különös, de elterjedt társadalmi csoportosulást. Weber és az ő nyomán a szakirodalom elsöprő többsége a szerzetességet mint vallási virtuóizációt értelmezi. Másik, már-már klasszikus megközelítésnek számít, hogy a szerzetesrendeket a karcerszervezetekhez: a börtönökhöz, a hadsereghez hasonlítják. Mindkét értelmezésnek komoly alapjai vannak, mégis érdemes újra gondolni, hiszen a szakma ezeket a megközelítéseket evidenciaként kezeli, evidenciák pedig nincsenek.

A VALLÁSI VIRTUÓZITÁS ÉS A KARCERSZERVEZET MINT KIZÁRÓLAGOS ÉRTELMEZÉSEK KORIÁTAI

Mi a közös Albert Einsteinben, Niccolò Paganiniben, Eusebio De Silva Ferreiraban és Inigo de Loyola (Loyolai Szent Ignác)-ban?

Első pillantásra semmi közös vonást nem találunk. Ugyan miben hasonlíthat egy német Nobel-díjas fizikus, egy olasz hegedűművész és zeneszerző az 1800-as évek első feléből, egy portugál futballista és egy baszk katona, aki 1521-ben, betegágyán a szentek életét olvasgatva elszánja magát, hogy szerzetessé lesz? Különböző korok, különböző népek szülőttei, más-más kulturális háttérrel, műveltséggel, képességekkel. Nagyon különbözőek, de egyvalami biztosan közös bennük, nevezetesen, hogy valamiben mind virtuózok. Mesterek. Einsteint, Eusebiot, Paganinit, Szent Ignácot – és még folytathatnánk a sort elődeikkel csakúgy, mint korunk ismert alakjaival – mind-mind a tökéletesség iránti vágy hajtotta. Éppen ez a virtuozitás lényege: meglátni a célt, és azért, ha kell, minden mást feláldozva küzdeni. A virtuózok célja, hogy abban, amit a legfontosabbnak ítélnék – tudományban, művészetben, sportban, vallási életben – tökéletessé váljanak. Azonban a virtuozitásnak ára van. Akár a virtuóz tudóst, akár az élsportolót, akár a művészt vagy a vallási virtuózt vesszük, mindegyikük számára a virtuózzá válásnak, illetve a virtuozitás fenntartásának feltétele az, hogy mindent a cél szolgálatába állítson, s mindarról, ami nélkülözhető időlegesen lemondjon. Mindaddig, míg virtuóz akar lenni, kénytelen időről időre önmaga és környezete számára is bizonyítani, hogy még birtokolja karizmáját. A karizma birtoklásáért és bizonyítani tudásáért komoly árat kell fizetni, s mivel ez a tömegek számára túl nagy ár, így csak kevesen birtokolják, ezért a történelem során egy kicsit mindig irigyelte, csodálta, de egy kicsit gyanakodva is figyelte a virtuózokat a tömeg.

Max Weber a szerzetességet vallási virtuozitásként látta, melynek csúcspontjaként a szüzesség megélését tekintette, olyannyira, hogy szerinte ez az a különleges képesség, amely a személyes karizma jele lehet. A szerzetesek térbeli elkülönülését, saját normarendszerük megélését, a társadalomban elterjedt normákkal való radikális szembefordulását mint a vallási virtuózok világelutasító magatartását értékelte. „A karizmatikus szüzesség, a papok és a vallási virtuózok aszkézise – tehát a tartós önmegtartóztatás – kiváltképpen abból az elképzelésből indul ki, hogy a szüzieség mint fölöttébb nem mindennapi viselkedés részben karizmatikus képességek jele, részben eksztatikus képességek forrása, azaz olyan képességekre utal, amelyek az istenek mágikus kényszerítésének eszközeként használhatók.” (M. Weber, *Gazdaság és társadalom* 2/1. 295.) „A feltétlen önmegtartóztatás a vallási virtuóz tisztán személyes karizmájának számít.” (M. Weber, *id. mű.* 298.)

A legradikálisabb, egész életen át tartó önmegtartóztatást a vallási virtuózoknak tartott szerzetesektől követel meg céljuk követése. A vallási virtuózok, a szerzetesek fogadalmakkal történő önkéntes, saját akaratukból történő elköteleződésük során egész életükre vállalják, hogy lemondanak arról, hogy anyagi javakat birtokolhassanak, arról, hogy saját akaratuk szerint éljenek és a szexuális életéről. Lemondanak minden olyanról, ami az emberiség egésze számára természetes, s ami itt a leglényegesebb, hogy önként teszük mindezt. Egy felfedezésért, egy sportsikerért vagy egy világhírért hozott áldozatok általában mindenki számára érthetőek és elfogadhatók, részben azért, mert eredményük és az érte járó elismerés is belátható időn belül sokak számára nyilvánvalóvá válik, részben pedig azért, mert a siker érdekében vállalt lemondás is csak belátható ideig tart. Ezeket a virtuózokat általában nagy elismerésben részesíti a

társadalom. Más a helyzet azonban a vallási virtuozitásért vállalt áldozatok esetében, egyrészt mert egész életre szóló áldozatot követel, másrészt, mert a cél és a győztesnek járó jutalom evilágban nem kézzelfogható. Mivel olyasmíért küzdenek, ami sokak szerint létező valóság, de mások szerint csupán idea, s mivel céljaikat irányító eszményeik nagyon különböznek a többség által elfogadottól, ezért a környezetükben őrlteknek, csodabogaraknak, álmodozóknak, a társadalomkutatók szemében gyakran nonkonformoknak, deviánsoknak tűnnek, olyanoknak, akik a társadalom elől elmenekülnek, s az őrltek és a bűnözők számára létrehozott totális intézményekhez hasonlóakba tömörülnek. Valóban találunk közös vonásokat a karcerszervezetek és a szerzetesrendek között, de attól még nem feltétlenül azonos a két intézmény.

Mik a hasonlóságok és mikben különböznek egymástól a karcerszervezetek és a szerzetesrendek?

A karcerszervezetek, melyek alatt elsősorban a börtönöket, laktanyákat, elme-egógyógyintézeteket értik, a középkorban még nemigen léteztek, tehát később keletkeztek, mint a szerzetesrendek jó része. Az első karcerszervezetek az 1700-as évek elején bukkantak fel, de a börtönök és a tébolydák csak közel egy évszázaddal később váltak elterjedtte. Mind a börtönök, mind a tébolydák a bűnözők és elmebeteg elzárására szolgáló valamikori ispotályokból fejlődtek ki. A csekély fizetségért végezett kényszermunkával történő átnevelés és az elzárással történő ártalmatlanítás volt a cél ezekben az intézményekben. A XIX. század közepén tervezett Panopticon a legtisztább formában fejezte ki a különbséget a régi ispotályok és az új börtönök között. A Panopticon kör alakú volt, melyben a cellákat a külső peremén helyezték el. Középen megfigyelőtorony állt. A celláknak két ablaka volt, az egyik a megfigyelőtoronyra nézett, a másik kifelé. Az volt a cél, hogy az őrök mindig láthassák a foglyokat, de úgy, hogy az őröket nem láthatták a foglyok. Minden cellában egy rab volt, viszont a munkavégzésre közös terembe vezették őket. Goffman és Foucault a karcerszervezetek más szervezetektől való eltéréseinek okát leginkább a totális zártságban és a totális ellenőrzésben látja. A Panopticon terve iskolapéldája volt a totális intézmény kiépítésének.

Ahhoz, hogy összehasonlíthassuk a valódi karcerszervezetek és a szerzetesrendek működését, meg kell határoznunk azokat a legfontosabbnak látszó jellemzőiket, melyek mentén a hasonlóságok és, a különbségek leginkább kimutathatók. (A 113. oldalon látható táblázat középső oszlopában található ezek a jellemzők. Arról, hogy a felsorolt jellemzők miként valósulnak meg a valódi karcerszervezetekben – s azon belül a börtönökben és az elmeegógyógyintézetekben – és a szerzetesrendekben, a szélső oszlopok tájékoztatnak.)

Mindkét szervezetbe kerülők első lépése a tiltakozás, a társadalom által elfogadott, aktuálisan fennálló normák ellen. Mindkét esetben normaszegés. Csakhogy míg a bűnözővé válók anyagi vagy egyéb önös érdekből nyílt konfrontálódást vállalnak a jogrenddel, azaz törvénybe ütközöt cselekszenek, a politikailag másként gondolkodók pedig a tiltakozásnak azt a módját választják, hogy a fennálló politikai renddel szembe fordulnak, s annak reformjára, vagy megdöntésére törekszenek, addig a szerzetes tiltakozása törvénybe sem ütközik, és a fennálló politikai rendet sem akarja sem megváltoztatni, sem megdönteni. Mind a bűnözők, mind a politikai ellenzék, mind a szerzetesek normaszegésükkel nonkonformmá lesznek, de nonkonformitásuk mögött másfajta motivációk húzódnak meg. Az a polgár, aki a busás haszon reményében egy szép napon bűnözésre adja a fejét, többnyire egoista motivációktól vezérelve lesz normaszegő. Az antidemokratikus állam politikai ellenzékét részben politikai eszméi, részben személyes ambíciói is vezérelhetik, így keveredhetnek az egoista és az altruista motívumok normaszegő magatartásában. A szerzetest személyes üdvözülés vágya

és a másokért való áldozatvállalás vágya, tehát egyszerre egoista és altruista motiváció vezérli normaszegésében. A normaszegés következménye kinél kényszerből, kinél önként vállalva a kivonulás. A bűnözők nem jószántukból, hanem külső kényszerre, a normaszegés büntetéseként vonulnak ki a társadalom életéből. Ebben az esetben inkább a társadalom aktív azzal, hogy elzárja a bűnözőt, aki ennek elkerülésében lenne aktív. Az elmebetegek elmeegógyintézetbe zárása és antidemokráciákban a politikai ellenzékek egyik vagy másik karcerszervezetbe zárása sem önként vállalt elzáratás, hanem külső kényszerre történik. Sem a börtönök, sem az elmeegógyintézetek lakói nem önként lesznek a karcerszervezet tagjai.

A szerzetesek ezzel szemben önként vonulnak a szerzetesrendekbe, s ezt a vallásos kivonulást lényegében az üdvözülés teljesen egyéni keresése motiválja. A szerzetesrendeket a totális intézmények közé sorolók éppen azzal a lényeges különbséggel nem számolnak, hogy szemben az örültekkel és deviánsokkal a szerzetesek saját „totális” intézményüket maguk hozzák létre, abba önként lépnek be, s annak szabályait önként vállalják. A kivonulással törvényszerűen együtt jár, hogy az intézménybe belépő szakít addigi életformájával, és társadalmi státuszát is elveszíti. Mind az életformaváltást, mind a státuszvesztést külső kényszer hatására, a társadalom, a hatalom büntetéseként vagy óvintézkedéseként kénytelenek elfogadni a karcerszervezetbe kerülők. Számukra nem léteznek alternatívák, nincsenek döntési helyzetben. A szerzetesrendbe lépők ezeket is önként vállalják. A szerzetesség kivonulás a normál társadalmi rendből, és odafordulás a spirituális, az evilág feletti, a transzcendens világ felé, a szerzetesség kivonulása tehát nem egy új társadalmi rend víziójához akar vezetni.

Mind a fegyelem, mind az átnevelés, a napirend, az aszkézis, a racionalizáltság külső kényszerrel valósítható meg a karcerszervezetekben, míg a szerzetesrendekben ezeket is önként, a közös és egyéni célok érdekében vállalják a belépők. Az önkéntesség alapvető különbséget jelent a szervezetek működésében is. Ott, ahol a tagok önként és szabadon vállalják a fegyelmet, az aszkézist, az átnevelődést, nincs szükség állandó felügyeletre. Ezzel szemben a karcerszervezetekben a fegyelmen és a felügyeleten áll vagy bukik a szervezet zavartalan működése, hatékonysága. Ezt tükrözi a Panopticon felépítése is. A tagok egymástól elzártsága, a „valaki néz” érzésének állandó fenntartása, a felügyelők arctalansága, a monoton, futószalagos munkák végeztetésével fenntartott fegyelemre, alkalmazkodásra és rendszoktatás eszközei, a napirend, a racionalizáltság mind a karcerszervezeteknek olyan eszközei, amellyel helyettesíthető tagjainak loyaltása, a közös célok elfogadása. A karcerszervezetben eltöltött időtartamot – bekerülés után – legfeljebb kiemelkedően konform magatartással lehet csökkenteni. Viszont a bűnözők nagy többségénél a bent töltendő évek száma viszonylag kevés, így a karcerszervezet erős fegyelmet, a kötött napirendet, az aszkézist csak meghatározott ideig kell elfogadni. Ezzel szemben a szerzetesrendekbe lépők fokozatosan vezetődnek be a rend életébe, s évek állnak rendelkezésükre, hogy eldöntsék végérvényesen elkötelezik-e magukat vagy sem. A lényeges különbség itt nemcsak az időlegességben, hanem abban is megnyilvánul, hogy a szerzetes maga dönthet.

Végiggondolva a 12 jellemzőt, nagyon úgy tűnik, hogy bár mindkét szervezettípusban megtalálhatók ugyanazok a jellemzők, de azok alapján mégsem mondhatjuk, hogy a párdúc is foltos meg a tehén is foltos, tehát akkor a párdúc is tehén. Márcsak azért sem, mert csak a foltosság ténye közös bennük, de már a foltjaik is mások. Bizonyos, hogy valamilyen, már értelmezett társadalmi csoportosulásba sorolhatóságához még sok ehhez hasonló boncolgatáson kell átesnie a szerzetességnek.

Karcerszervezetek börtönök /elmeógyógyintézetek	↔	szerzetesrendek
normaszegés / –	← tiltakozás →	normaszegés
egoista motiváció / –	← nonkonformizmus →	altruista motivációk
elzárás	← kivonulás →	önként
külső kényszer	← társadalmi státusszal, életformával szakítás →	önként
külső kényszer, normaszegés büntetése	← bekerülés →	önként
stigma	← marginalitás →	önként
külső kényszer	← fegyelem →	önként
külső kényszer	← átnevelés →	önként
külső kényszer	← napirend →	közös célok érdekében
külső kényszer	← aszkézis →	önként
külső kényszer	← racionalizáltság →	közös célok érdekében
külső kényszerből vállalt, meghatározott változó időtartamra	← időlegesség →	önként, életfogytiglan

Az is meglehet, hogy mire végigzongorázzuk az összes lehetőséget, rádöbbenünk, hogy ez a szervezet nagyon sokfelől hordta össze jellegzetességeit, és ezért van az, hogy egy kicsit erre is hasonlít, egy kicsit amarra is meg egy kicsit a harmadikra és a negyedikre is. Egyelőre nagyszerű rejtvény a kutatónak. Egész jelenlétük a társadalomban emlékeztet Mátyás király találós meséire, hiszen látszólag kivonulnak a társadalomból, de mégis annak szerves része maradnak, elégedetlenek a meglévő társadalmi renddel, de nem helyeződnek azon kívülre, hanem a maguk eszközeivel, belülről próbálják átformálni, sajátos értékrendszerükkel, radikalitásukkal alternatív társadalomszerveződési módot jelentenek az egész társadalom számára. Talán ezért is olyan izgalmas a szerzetesség mibenlétének értelmezése akár általában, akár a magyar társadalomban betöltött szerepét nézzük.